

MLUVNICKÉ KATEGORIE PODSTATNÝCH JMEN

ZOPAKUJME SI: CO
JSOU PODSTATNÁ
JMÉNA?

Podstatná jména jsou názvy osob, zvířat, věcí, vlastností, dějů, pocitů, vztahů aj.

Existuje několik druhů dělení:

1. konkrétní (*stůl*) a abstraktní (*hrdost*)
2. pomnožná (*kalhoty*), hromadná (*kamení*), látková (*voda*)
3. obecná (*židle*) a vlastní (*Praha*)

***Pozn.** Podstatné jméno může být zároveň např. podstatným jménem konkrétním i pomnožným (*krásky*).

ZOPAKUJME SI: CO
JSOU MLUVNICKÉ
KATEGORIE?

Mluvnické/morfologické/gramatické kategorie jsou nástrojem, díky kterému můžeme popisovat tvarosloví češtiny, tj. jakou formu a tvar mají slova, jak vypadají (např. jestli vyjadřují jednotné, nebo množné číslo).

Dělíme je na jmenné a slovesné.

Jmenné kategorie (pád, číslo, rod) určujeme u podstatných a přídavných jmen, zájmen a číslovek.

Slovesné kategorie (osoba, číslo, způsob, čas, rod, vid, třída) určujeme u sloves.

Při rozborech slov jsme zvyklí určovat i vzor. Vzor ale není mluvnickou kategorií, slouží k bližšímu zařazení slova k určitému systému. V tvaroslovných rozborech slov ho budeme dál určovat.

PODSTATNÁ/PŘÍDAVNÁ JMÉNA, ZÁJMENA A ČÍSLOVKY

U těchto slovních druhů určujeme následující mluvnické kategorie:

pád, číslo, rod.

Při rozborech slov jsme zvyklí určovat i vzor. Vzor ale není mluvnickou kategorií, slouží k bližšímu zařazení slova k určitému systému. V tvaroslovných rozborech slov ho budeme dál určovat.

PÁD

Je jednou z mluvnických kategorií, která vyjadřuje svůj vztah k ostatním slovům ve větě, primárně ke slovesu. Každé sloveso totiž automaticky vyžaduje určitý pád (případně pády), který rodilý mluvčí češtiny používá zcela automaticky, aniž by se nad jeho užitím pozastavil.

V češtině existuje sedm pádů.

Např. u slovesa *slyšet* automaticky čekáme „koho, co“, tedy čtvrtý pád. Např. *Slyšel jsem hudbu.*

Slovo *hudba* je ve čtvrtém pádě, protože ho vyžaduje sloveso *slyšet*. Pád podstatného jména přebírá i přídavné jméno / zájmeno, které to podstatné jméno rozvíjí.

Slyšel jsem hlasitou hudbu.

Slyšel jsem *tu* hlasitou hudbu.

1. U zvýrazněných slov určete pád a všimněte si, jak pád podstatného jména ovlivňuje slova, která ho rozvíjejí.

„**Dámy a pánové,**“ řekl Zlatoslav Lockhart, „tohle je zcela **jedinečná chvíle**, protože mladý Harry přišel do **slavných Krucánků a Kaňourů**, aby si koupil **můj** životopis Mé kouzelné já, který se již několik týdnů drží na **první příčce** bestsellerů.“

(J. K. Rowlingová: *Harry Potter a Tajemná komnata*; upraveno)

ČÍSLO

Je jednou z mluvnických kategorií (jmen i sloves), která vyjadřuje počet účastníků děje.

Výrazy, které rozvíjejí určitá slova, automaticky přebírají jejich číslo.

V češtině existují dvě čísla: jednotné a množné.

Např. Ve větě *Zrzavé veverky vesele chroustaly nasbírané žaludy.* je zřejmé, že veverek bylo víc než jedna a že rovněž chroustaly víc než jeden žalud. *Veverky* i *žaludy* jsou tedy v množném čísle. Opět se jedná o automatické užívání, o kterém rodilý mluvčí nepřemýšlí.

Slovo *zrzavé* rozvíjí slovo *veverky*, proto je ve stejném čísle, tedy množném.

2.1. U následujících slov a spojení určete jejich číslo.

volavky, klín, drahokamy, kuřata, číslo, vysokými staveními, bílé stavení, směsi, kulatá kolečka, nežádoucí reakce, malinci čmeláčci, kuchyně, pána, tenisté

2.2. Napište následující slova v příslušných pádech:

např. včela, 6. p. – (o) včele

batolata, 7. p. –

kapesníky, 3. p. –

Hradčany, 2. p. –

velmoc, 6. p. –

stanoviště, 7. p. (mn. č.) –

stanoviště, 7. p. (j. č.) –

práce, 3. p. (mn. č.) –

Češi, 6. p. –

Čechy, 6. p. –

myši, 7. p. –

lsti, 7. p. –

JMENNÝ ROD

Je jednou z mluvnických kategorií (u jmen, u sloves určujeme slovesný rod, ne jmenný), která vyjadřuje, jakého rodu je jméno nebo číslovka. Opět se jedná o kategorii, se kterou rodilí mluvčí nemají problém, protože ji díky znalosti češtiny umějí dobře rozpoznat.

V češtině existují tři rody:

1. mužský, který se dále vyděluje na životný (*učitel*), a neživotný (*strom*),
2. ženský (*lavička, náplast*),
3. střední (*batole, štěňátko*)

VZOR

Jak už bylo řečeno, vzor není mluvnickou kategorií, ale v rozbořech ho určovat budeme.

Vzory dělíme podle rodu.

Mužský rod má následující vzory: pán, muž, hrad, stroj, předseda, soudce.

Ženský rod: žena, růže, píseň, kost.

Střední rod: město, moře, kuře, stavení.

Některá podstatná jména se skloňují podle vzorů přídavných jmen, tj. dle vzoru **mladý** nebo **jarní**. Jedná se o tzv. zpodstatnělá přídavná jména. Patří mezi ně např.:

naše nová **vedoucí** (vzor jarní)

nemocný ležel na lůžku (vzor mladý)

hajný je lesa pán (vzor mladý)*

Vzor stanovíme tak, že si u slova nejdříve určíme jeho rod a následně od něho vytvoříme 2. p. (některé vzory totiž mají v mnoha pádech stejné tvary, např. *hrad* má stejný 1. p. i 4. p.).

Např. slovo *květináč*. Ukážeme si na něj *ten květináč*. Víme, že se jedná o mužský rod neživotný. 2. p. je (bez) *květináče*. Projdeme si druhé pády příslušných vzorů (*hradu, stoje*). Vidíme, že se jedná o vzor *stroj*.

***Pozn.** Uvedená slova nemusejí být vždy podstatnými jmény. Např. ve větě *Firma vypsala novou vedoucí pozici*. je slovo **vedoucí** přídavným jménem (opět se ale skloňuje dle vzoru jarní).

3. U následujících slov určete jejich vzor:

sněhulák, strážce, ucho, zrádce, otec, slůně, lovec, tenista, spadnutí, oko, oči, (vnučka) Míša, (vnuk) Míša, dítě, děti, brambor, brambora, upír, kolegové, nešika, uši

CO ALE TŘEBA
PODSTATNÁ JMÉNA
POMNOŽNÁ NEBO
HROMADNÁ? JAK TO
S NIMI JE? JAKÉ ČÍSLO A
ROD MÁM U NICH
URČOVAT?

URČOVÁNÍ ČÍSLA A RODU U PODSTATNÝCH JMEN POMNOŽNÝCH, HROMADNÝCH A LÁTKOVÝCH

Většina podstatných jmen má schopnost vytvářet tvary pro jednotné i množné číslo. Existují ale i podstatná jména, která tuto schopnost nemají.

Podstatná jména pomnožná jsou taková jména, která svými tvary označují jednotlivinu (*jedny housle*) i množství (*dvoje housle*). Jejich tvar (*housle*) přitom zůstává stejný. Další pomnožná podstatná jména jsou např.: *kalhoty, neštovice, Vánoce, Velikonoce, nůžky, dveře, varhany*.

Číslo: V mluvnických rozborech budeme číslo u pomnožných jmen určovat jako **množné**.

(Pokud však bude zadání znít např. *Uveďte druh podstatného jména*, tak správná odpověď JE pomnožné.)

Rod a vzor: Vysvětlíme si, jak postupovat při určování rodu a vzoru u pomnožných podstatných jmen.

Při určování rodu a vzoru budeme používat ukazovací zájmena **ti, ty** nebo **ta**.

Pomnožná podstatná jména zakončená na –a (*kamna*) jsou **středního rodu** (*ta kamna, ta vrata*) a skloňujeme je podle **vzoru město**.

Pomnožná podstatná jména zakončená na jiné koncovky

Určení rodu u slova *kalhoty*

Nejdříve si na dané podstatné jméno ukážeme – *ty kalhoty*. Už teď víme, že se bude jednat o mužský, nebo ženský rod (na podstatná jména v množném čísle středního rodu ukazujeme **ta**).

Vzory ženského rodu mají v množném čísle následující tvary: *ženy, růže, písně, kosti*.

Mužský neživotný rod a jeho vzory mají následující tvary: *hrady, stroje*. Vidíme, že stejnou koncovku jako *kalhoty* mají *hrady* a *ženy*.

Vytvoříme tedy druhý pád – *bez kalhot, bez žen, bez hradů*.

Vidíme, že *kalhoty* nemají žádnou koncovku –*ů* jako *hrady*, tudíž je jasné, že se skloňují dle vzoru *žena*.

***Pozn.** Ne vždy je ale určení vzoru jednoznačné, u některých slov uvádějí slovníky i dva vzory. Mnohdy k tomu dochází u vzorů *růže* a *píseň*, protože mají často stejnou koncovku (*bez růží, bez písní*).

Podstatná jména hromadná jsou taková jména, která pojmenovávají soubor věcí/položek, které chápeme jako celek. Např. *obecenstvo* (skupina diváků, kteří sledují nějaké představení) nebo *listí* (mnoho listů dohromady). Často končí na následující přípony: *-í* (*kamení*), *oví* (*stromoví*), *-stvo* (*panstvo*), *-ctvo* (*námořnictvo*).

Číslo: Jejich číslo bude vždy jednotné, označují jednu skupinu, byť s více členy.

Rod a vzor: Jejich rod a vzor budeme určovat stejně, jako by se jednalo o nehromadná podstatná jména.

Např. *námořnictvo* dle město, *listí* dle stavení.

Podstatná jména látková jsou taková jména, která označují látku nebo hmotu, řadí se mezi ně názvy některých potravin (*mouka, tvaroh*), nápoje (*mléko, voda*), tekutiny (*benzín*), plodiny (*čočka, obilí, zelí*), materiály (*dřevo, zlato*), přírodní jevy (*písek*).

Číslo: jelikož tato podstatná jména označují látku, a to bez ohledu na množství, jejich číslo bude vždy **jednotné**.

Rod a vzor: Jejich rod a vzor budeme určovat stejně, jako by se jednalo o nelátková podstatná jména.

Např. *mléko* jako město nebo *mouka* jako žena.

4. U zvýrazněných podstatných jmen určete, zda se jedná o podstatná jména pomnožná (P), hromadná (H), látková (L), nebo jiná (J) a určete u nich číslo a rod.

Každou **zimu** vezmeme s bráchou **sáňky** a upalujeme na nejbližší kopec. Sníh vždycky pokrývá všechno **listí** i **kamení**, takže je pořádně těžké se mu vyhýbat, aby sáňkař nehodil tlamu. Sáňkujeme a blbneme, dokud na nás mamka nezavolá něco jako: „**Panstvo**, naklušte už domů a pojd'te na čaj s **medem**! Nastydnete!“ Zbožňuju sáňkování, vždycky se na něj celý rok těším. Občas se to ale nevyvede. Loni jsem si uhnal brutální nachlazení, ze kterého se nakonec vyklubaly **spalničky**. Jo, taky jsem tehdy ztratil **brýle**.

5. U zvýrazněných slov určete jejich mluvnické kategorie a vzor.

Bitva skončila pár **minut** po jejich **příchodu**. Většinu **nepřátel** pobili Aslan a jeho společníci hned při prvním útoku a když ti zbylí zjistili, že je **čarodějnice** mrtvá, buď se vzdali, nebo utekli. Lucinka spatřila, jak si Petr a Aslan tisknou ruce. Bylo zvláštní vidět Petra tak, jak vypadal teď. Tvář měl strašně bledou a přísnou a připadal jí starší. Edmunda našli v péči paní Bobrové kousek stranou od **bojiště**. Byl celý zakrvácený, **ústa** měl otevřená, a tvář hrozivě sinalou. „Rychle Lucinko“, vybídl ji Aslan. Lucinka si v té chvíli snad po prvé vzpomněla na drahocenný lék, který dostala jako vánoční dárek. Ruce se jí třásly tak, že skoro nedokázala otevřít zátku, ale nakonec se jí to povedlo a ona nalila pár kapek **bratrovi** do úst. Lucinka a Aslan měli příští půl hodinu oba plné ruce práce – ona pečovala o **zraněné**, on oživoval **zkamenělé**. Když se Lucinka konečně vrátila k Edmundovi, zjistila, že už stojí na nohou a nejenže se mu zranění zahojilo, ale vypadá lépe, než – no už celé věky. Aslan ho přímo tam na bitevním poli pasoval na **rytíře**.

(C. S. Lewis: *Lev, čarodějnice a skříň*; upraveno)

ŘEŠENÍ

1. U zvýrazněných slov určete pád a všimněte si, jak pád podstatného jména ovlivňuje slova, která ho rozvíjejí.

„**Dámy a pánové**,“ řekl Zlatoslav Lockhart, „tohle je zcela **jedinečná chvíle**, protože mladý Harry přišel do **slavných Krucánků a Kaňourů**, aby si koupil **můj** životopis Mé kouzelné já, který se již několik týdnů drží na **první příčce** bestselerů.“

(J. K. Rowlingová: *Harry Potter a Tajemná komnata*; upraveno)

dámy – 5. p. (oslovení)

pánové – 5. p. (oslovení)

jedinečná – 1. p.

chvíle – 1. p.

slavných – 2. p.

Krucánků – 2. p.

Kaňourů – 2. p.

můj – 4. p.

první – 6. p.

příčce – 6. p.

2.1. U následujících slov a spojení určete jejich číslo.

volavky, klín, drahokamy, kuřata, číslo, vysokými staveními, bílé stavení, směsi, kulatá kolečka, nežádoucí reakce, malincí čmeláčci, kuchyně, pána, tenisté

JEDNOTNÉ ČÍSLO	MNOŽNÉ ČÍSLO
klín	volavky
číslo	drahokamy
bílé stavení	kuřata
směsi	vysokými staveními
nežádoucí reakce	směsi
kuchyně	kulatá kolečka
pána	nežádoucí reakce
	malincí čmeláčci
	kuchyně
	tenisté

Pozn. *Kuchyně, nežádoucí reakce a směsi* jsou zařazeny k oběma číslům, jelikož bez kontextu je nemožné ho poznat. *Kuchyně* i spojení *nežádoucí reakce* jsou tvary 1., 2. a 5. p., jednotného čísla a 1., 4. a 5. p. množného čísla. *Směsi* je buď tvar 1., 4. a 5. p. mn. č., nebo 2., 3., 5. a 6. p. j. č.

2.2 Napište následující slova v uvedených pádech:

batolata, 7. p. – batolaty

kapesníky, 3. p. – kapesníkům

Hradčany, 2. p. – Hradčan

velmoc, 6. p. – velmoci

stanoviště, 7. p. (mn. č.) – stanovišti

stanoviště, 7. p. (j. č.) – stanovištěm

práce, 3. p. (mn. č.) – pracím

Češi, 6. p. – (o) Čechách

Čechy, 6. p. – (o) Čechách

myši, 7. p. – (s) myšmi

lsti, 7. p. – (s) lstmi

3. U následujících slov určete jejich vzor:

sněhulák	pán
strážce	soudce
ucho	město
zrádce	soudce
otec	muž
slůně	kuře
lovec	muž
tenista	předseda
spadnutí	stavení
oko	město
oči	kost
(vnučka) Míša	žena
(vnuk) Míša	předseda
dítě	kuře
děti	kost
brambor	hrad
brambora	žena
upír	pán
kolegové	předseda
nešika	předseda / žena
uši	kosti

4. U zvýrazněných podstatných jmen určete, zda se jedná o podstatná jména pomnožná (P), hromadná (H), látková (L), nebo jiná (J) a určete u nich číslo a rod.

Každou **zimu** vezmeme s bráchou **sáňky** a upalujeme na nejbližší kopec. Sníh vždycky pokrývá všechno **listí** i **kamení**, takže je pořádně těžké se mu vyhýbat, aby sáňkař nehodil tlamu. Sáňkujeme a blbneme, dokud na nás mamka nezavolá něco jako: „**Panstvo**, naklušte už domů a pojd'te na čaj s **medem**! Nastydnete!“ Zbožňuju sáňkování, vždycky se na něj celý rok těším. Občas se to ale nevyvede. Loni jsem si uhnal brutální nachlazení, ze kterého se nakonec vyklubaly **spalničky**. Jo, taky jsem ztratil **brýle**.

zimu – J, j. č., žen. r.

sáňky – P, mn. č., žen. r.

listí – H, j. č., stř. r.

kamení – H, j. č., stř. r.

Panstvo – H, j. č., stř. r.

medem – L, j. č., muž. neživ. r.

spalničky – P, mn. č., žen. r.

brýle – P, mn. č., žen. r.

5. U zvýrazněných slov určete jejich mluvnické kategorie a vzor.

Bitva skončila pár **minut** po jejich **příchodu**. Většinu **nepřátel** pobili Aslan a jeho společníci hned při prvním útoku a když ti zbylí zjistili, že je **čarodějnice** mrtvá, buď se vzdali, nebo utekli. Lucinka spatřila, jak si Petr a Aslan tisknou ruce. Bylo zvláštní vidět Petra tak, jak vypadal teď. Tvář měl strašně bledou a přísnou a připadal jí starší. Edmunda našli v péči paní Bobrové kousek stranou od **bojiště**. Byl celý zakrvácený, **ústa** měl otevřená, a tvář hrozivě sinalou. „Rychle Lucinko“, vybídl ji Aslan. Lucinka si v té chvíli snad po prvé vzpomněla na drahocenný lék, který dostala jako vánoční dárek. Ruce se jí třásly tak, že skoro nedokázala otevřít zátku, ale nakonec se jí to povedlo a ona nalila pár kapek **bratrovi** do úst. Lucinka a Aslan měli příští půl hodinu oba plné ruce práce – ona pečovala o **zraněné**, on oživoval **zkamenělé**. Když se Lucinka konečně vrátila k Edmundovi, zjistila, že už stojí na nohou a nejenže se mu zranění zahojilo, ale vypadá lépe, než – no už celé věky. Aslan ho přímo tam na bitevním poli pasoval na **rytíře**.

(C. S. Lewis: Lev, čarodějnice a skříň; upraveno)

	PÁD	ČÍSLO	ROD	VZOR
minut	2.	mn.	žen.	žena
příchodu	6.	j.	muž. neživ.	hrad
nepřátel	2.	mn.	muž. živ.	muž
čarodějnice	1.	j.	žen.	růže
bojiště	2.	j.	stř.	moře
ústa	4.	mn.	stř.	město
bratrovi	3.	j.	muž. živ.	pán
zraněné	4.	mn.	muž. živ.	mladý
zkamenělé	4.	mn.	muž. živ.	mladý
rytíře	4.	j.	muž. živ.	muž